

УДК 340.1

*Максим Миколайович Пендюра,
завідувач кафедри теорії, історії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-3589-0184*

*Артем Павлович Вадімов,
аспірант кафедри теорії, історії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-9625-1341*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА У ПРАВОТВОРЧОСТІ, ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА ТЛУМАЧЕННІ ПРАВОВИХ НОРМ

Постановка проблеми. Соціальна ефективність законодавства є ключовим фактором у забезпеченні дієвості правової системи, її відповідності суспільним потребам, очікуванням громадян та цілеспрямованому державному управлінню. У сучасних умовах правотворчість, правореалізація та тлумачення правових норм виступають взаємопов'язаними елементами, які визначають соціальну ефективність законодавства. Тож дослідження соціальної ефективності законодавства має важливе теоретичне та практичне значення для підвищення якості законотворчих процесів, удосконалення правореалізаційних механізмів та покращення процесу тлумачення правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень з проблеми соціальної ефективності законодавства демонструє значну увагу до взаємодії права та соціальних процесів. Останні публікації в галузі правознавства активно досліджують проблеми правотворчості, правореалізації та тлумачення права, акцентуючи на необхідності адаптації законодавства до змінюваних суспільних реалій.

Дослідженню соціальної ефективності законодавства та її складових і проявів присвячували свої праці такі вітчизняні вчені: Т. Андрусак, С. Бобровник, О. Богініч, Ф. Бурчак, В. Головенко, Ж. Дзейко, О. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, М. Копейчиков, В. Кудрявцев, С. Лисенков, В. Нагребельний, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, А. Савінова, В. Селіванов, В. Сіренко, Т. Тараконич, М. Теплюк, В. Цветкова, Ю. Шемшученко, О. Ющик та ін. Внесок у дослідження вказаної тематики також зробили В. Антошкіна, О. Балицька, О. Волохов, К. Глуховець, В. Дубас, Л. Купіна, Ю. Навроцька, В. Тернавська та ін.

Мета статті – аналіз соціальної ефективності законодавства в контексті правотворчості, правореалізації та тлумачення права. Зокрема, необхідно вивчити теоретичні аспекти соціальної ефективності законодавства та визначити основні фактори, що впливають на її досягнення. Для цього необхідна оцінка процесів правотворчості, правозастосування та тлумачення норм права, а саме: виявлення проблем, які виникають при реалізації законодавства, і дослідження механізмів тлумачення правових норм, що забезпечують їх ефективне застосування в суспільному контексті.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є поєднання загальнонаукових і спеціальних методів. Використано системний підхід, який дає змогу розглядати правотворчість, правореалізацію та тлумачення норм як єдиний механізм забезпечення соціальної ефективності законодавства. Методи аналізу і синтезу застосовуються для визначення взаємозв'язків між нормативним регулюванням і його впливом на суспільство.

Основні результати дослідження. Поняття соціальної ефективності законодавства є багатоаспектним. Його можна визначити як ступінь відповідності результатів застосування законодавчих норм суспільним потребам, цінностям і очікуванням. Соціальна ефективність проявляється у здатності законодавства впливати на поведінку індивідів, груп і суспільства в цілому таким чином, щоб сприяти досягненню загального блага. Тож соціальна ефективність законодавства є ключовим показником при дослідженні ефективності права загалом [6, с. 193].

Фактори, що впливають на соціальну ефективність законодавства, є надзвичайно різноманітними. Серед них можна виділити політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Політичний фактор передбачає стабільність державної влади, її легітимність і здатність до прийняття виважених рішень. Економічний чинник впливає на соціальну ефективність через рівень ресурсного забезпечення законодавчих ініціатив (на думку автора, передусім це стосується розробки оптимального кошторису перед прийняттям конкретного законопроекту). Соціальний фактор охоплює ступінь згуртованості суспільства, рівень довіри громадян до державних інституцій та правової системи. Культурний компонент визначається особливостями правової культури, історичними традиціями та моральними цінностями, які домінують у суспільстві.

Правотворчість є одним із ключових етапів правового регулювання, на якому закладаються основи ефективності законодавства, зокрема його соціального впливу. Саме на цьому етапі формуються норми права, які повинні відповідати суспільним очікуванням і забезпечувати гармонійний розвиток соціальних відносин. Соціальна ефективність у правотворчості визначається здатністю законодавчого процесу враховувати реальні потреби суспільства, прогнозувати наслідки прийняття нових правових норм і забезпечувати їхню доступність і зрозумілість для громадян. Вивчення особливостей соціальної ефективності на стадії правотворчості дає змогу не лише оцінити якість законотворчого процесу, а й виявити шляхи його вдосконалення. Фактично вченими проводиться певне ототожнення категорій «ефективність законодавства» та «ефективність правотворчості», змістом якої є оцінка внеску у зміцнення правових основ державного і суспільного життя, у забезпечення прав і свобод людини та громадянина, за результатами дії самого закону, передумовою чого є досконалість самого закону як результат якісної законотворчої діяльності [5, с. 68].

Соціальна ефективність правотворчості безпосередньо залежить від принципів, на яких ґрунтується цей процес. Демократизм є одним із базових принципів, що забезпечує врахування суспільних інтересів. Це означає, що процес створення нормативно-правових актів має бути відкритим, прозорим і передбачати активну участь громадськості. У демократичних державах громадяни мають право впливати на законотворчість через механізми громадських консультацій, обговорення проєктів законів. Такий підхід забезпечує більшу відповідність законодавства реальним потребам суспільства та підвищує його легітимність.

Іншим важливим принципом є науковість правотворчості. Створення ефективних нормативно-правових актів вимагає глибокого аналізу соціальних явищ, емпіричних досліджень і прогнозування можливих наслідків. Законодавство, що базується на наукових даних, є більш стійким до викликів сучасності, адже враховує як довгострокові, так і короткострокові тенденції.

Прогнозування наслідків правотворчості є ще одним критично важливим аспектом забезпечення соціальної ефективності законодавства. Законодавчий процес не повинен обмежуватися лише реагуванням на поточні виклики, він має враховувати довгострокові наслідки прийняття тих чи інших норм. Це потребує врахування багатьох чинників, включно з економічними, політичними, соціальними та природними змінами.

Зміст і мета підзаконної правотворчої діяльності полягає в конкретизації (деталізації) норм права суб'єктами публічної влади в межах їхніх повноважень на особливому рівні, в юридичній формі підзаконних нормативно-правових актів. Це означає, що права і свободи, основні обов'язки людини і громадянина, засади юридичної відповідальності, які на загальному рівні визначені диспозицією та санкцією норми права в законодавчих актах, конкретизуються (деталізуються) на особливому рівні підзаконних нормативно-правових актів меншої юридичної сили [4, с. 192].

Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від законотворчості більшої гнучкості та здатності враховувати інтереси різних соціальних груп. Особливо це стосується законодавчих ініціатив, що впливають на права меншин, гендерну рівність, захист навколишнього середовища або розвиток інновацій. У таких випадках необхідно уникати надмірної формалізації та враховувати культурні,

етнічні та інші особливості суспільства. Це дає змогу забезпечити баланс між універсальністю законодавства та його здатністю враховувати специфіку конкретних соціальних умов.

У механізмі правового регулювання правореалізація займає не менш важливе місце, ніж правотворення. Адже правореалізація є ключовою складовою правової системи, яка визначає, наскільки прийняті правові норми виконують свою регулятивну функцію в реальному житті. Саме на етапі правореалізації законодавчі положення набувають конкретного втілення, впливаючи на поведінку суб'єктів права, вирішення соціальних конфліктів і гармонізацію суспільних відносин. Соціальна ефективність у правореалізації полягає в тому, наскільки закони, які вже набули чинності, відповідають очікуванням суспільства, досягають поставлених цілей і забезпечують справедливість у правовому регулюванні [8, с. 93].

В умовах стрімкого розвитку різних галузей права та постійного оновлення їх нормативної бази постає питання переосмислення підходів до ефективності норм права в аспекті їх застосування, визначенні сутності поняття ефективності правових норм законодавства під час їх дії на практиці (тобто у процесі правореалізації) для універсалізації в правовій науці [3, с. 109].

Основою соціальної ефективності у правореалізації є здатність нормативно-правових актів впливати на поведінку громадян, створюючи стимул до дотримання правових норм. Громадяни, які розуміють суть і мету правових норм, мають більше стимулів для їх дотримання, що забезпечує кращий соціальний результат.

Важливу роль у забезпеченні соціальної ефективності правореалізації відіграють правоохоронні органи, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства. Їх діяльність повинна бути спрямована не лише на покарання порушників, а й на запобігання правопорушенням шляхом профілактичної роботи з населенням. Своєю чергою конкретні судові органи як складові та ланки судової системи (гілки влади) забезпечують тлумачення норм права, їх застосування до конкретних ситуацій і відновлення порушених прав. Високий рівень судочинства сприяє формуванню довіри громадян до правової системи, що є однією з передумов соціальної ефективності.

Реалізація норм права неможлива без ефективної діяльності виконавчої влади, яка відповідає за впровадження законодавства у різних сферах суспільного життя. Органи виконавчої влади забезпечують виконання програм і стратегій, прийнятих законодавчим органом, що є основою соціального добробуту. Наприклад, реалізація норм соціального забезпечення або охорони здоров'я вимагає тісної взаємодії між законодавцями, виконавчими органами та безпосередніми суб'єктами права. Відсутність такої взаємодії може призводити до формалізму у правореалізації, коли прийняті нормативно-правові акти не досягають поставлених цілей через бюрократичні перепони або неефективність виконавчих структур.

Тлумачення права є одним із ключових елементів функціонування правової системи, який забезпечує зрозумілість, узгодженість і передбачуваність правозастосування. Під тлумаченням права слід розуміти різновид юридичного тлумачення, об'єктом якого є виключно норми права, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, розраховані на неодноразову реалізацію, незалежно від форм (джерел), у яких вони містяться, та суб'єктів, від яких вони походять [7, с. 229].

Процес тлумачення права є необхідним для усунення двозначностей, прогалин або суперечностей у законодавстві. Норми права часто формулюються у вигляді загальних положень, що надає їм універсальності, але водночас залишає простір для різного розуміння. У цих умовах тлумачення стає засобом конкретизації правових норм. Однак для досягнення соціальної ефективності цей процес має бути не лише технічно правильним, а й відповідати принципам справедливості, пропорційності та соціальної користі.

Значення соціальної ефективності у тлумаченні права зростає в умовах складності сучасного законодавства, яке охоплює дедалі ширші сфери суспільного життя. У багатьох випадках норми права створюються з урахуванням загальносуспільних інтересів, однак їх застосування може призводити до конфліктів, якщо правозастосовувачі не враховують конкретних соціальних контекстів.

Тлумачення права може здійснюватися як офіційними суб'єктами – судами, правоохоронними органами, органами державної влади, так і неофіційними – юристами, науковцями та громадянами. Офіційне тлумачення – це пізнавальна за змістом і правова за формою владна організуюча діяльність уповноважених суб'єктів управлінських правовідносин, плин якої відбувається, як правило, у процедурно-процесуальному порядку, що спрямована на з'ясування та роз'яснення волі

суб'єкта правотворчості або виявленої й опосередкованої ним волі громадянського суспільства, матеріалізованої у нормах права, здійснюється шляхом використання спеціально опрацьованих для цього правил і прийомів [2, с. 18].

Неофіційне тлумачення права, яке здійснюється науковцями або практикуючими юристами, також має значний вплив на формування правозастосовної практики. Наукові дослідження та експертні висновки часто використовуються судами та іншими суб'єктами для обґрунтування своїх рішень. Соціальна ефективність неофіційного тлумачення права залежить від його об'єктивності, ґрунтовності та відповідності реаліям суспільного життя.

Особливу роль у забезпеченні соціальної ефективності тлумачення права відіграють принципи та цілі, якими керуються суб'єкти тлумачення. Основними принципами є верховенство права, справедливість, рівність перед законом, пропорційність і захист прав людини. Ці принципи визначають межі тлумачення та забезпечують його соціальну спрямованість.

Соціальна ефективність тлумачення права також залежить від методів, які використовуються в цьому процесі. Традиційно виділяють кілька основних методів тлумачення: граматичний, системний, історичний, телеологічний та функціональний. Граматичний метод спрямований на аналіз тексту правової норми, його змісту та формулювань. Він забезпечує точність і визначеність, але може бути недостатнім у складних соціальних контекстах. Під системним методом тлумачення розуміють діяльність, що здійснюється суб'єктами, яка полягає в зіставленні норм з метою встановлення їх змісту та точного застосування, заснована на використанні ряду прийомів системного способу тлумачення. Історичний метод дає змогу зрозуміти умови та обставини, за яких було прийнято норму, що є важливим для її адаптації до сучасних реалій. Телеологічний метод, який зосереджується на меті правової норми, дає змогу орієнтуватися на досягнення результатів, які відповідають інтересам суспільства, навіть якщо це вимагає відступу від буквального значення тексту. Функціональний метод спрямований на врахування соціальної ролі правової норми, її впливу на суспільні відносини та поведінку суб'єктів. Цей підхід забезпечує найбільшу відповідність тлумачення реальним потребам і викликам суспільства [1, с. 184].

На нашу думку, на сьогодні важливою умовою забезпечення соціальної ефективності у тлумаченні права є його еволюція відповідно до змін у суспільстві. Наприклад, розвиток технологій, зміни в соціальній структурі або нові виклики, такі як пандемії, зміна клімату, військові конфлікти та геополітична напруженість потребують перегляду підходів до тлумачення правових норм. Судові органи, які виступають основними суб'єктами тлумачення, повинні бути готові до адаптації своїх підходів і врахування нових реалій. Це потребує не лише високої професійної компетенції, а й здатності до творчого мислення та використання міждисциплінарних підходів.

Висновки. Соціальна ефективність законодавства є ключовим показником його дієвості у процесах правотворчості, правореалізації та тлумачення права. Цей показник визначається здатністю законодавства відповідати суспільним потребам, забезпечувати справедливість, правову визначеність і соціальну стабільність. У сфері правотворчості соціальна ефективність досягається через дотримання принципів демократичності, прозорості та врахування громадської думки на етапі розроблення й ухвалення нормативно-правових актів. У правореалізації вона проявляється через забезпечення відповідності норм права реальним соціальним умовам, а також ефективного механізму їх застосування. Тлумачення права є не лише засобом подолання нормативної невизначеності, а й важливим інструментом забезпечення соціальної справедливості. Воно дає змогу адаптувати правові норми до конкретних обставин, враховуючи соціальний контекст і суспільні інтереси.

Отже, забезпечення соціальної ефективності законодавства в усіх його аспектах є необхідною умовою для зміцнення правової держави, захисту прав людини та підвищення довіри до правової системи. Подальше вдосконалення цього підходу сприятиме адаптації правової системи до нових суспільних реалій.

Список використаних джерел

1. Антошкіна В. О. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право. Серія «Теорія держави і права»*. 2020. № 5. С. 181–186. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/33.pdf>

2. Балинська О. М. Проблеми тлумачення правових норм: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 392 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4092/1/ПроблТлумПРАВнорм_Балин.pdf
3. Волохов О. С. Окремі підходи до визначення поняття ефективності правових норм. *Публічне право*. 2023. № 2 (50). С. 109–116. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/50/12.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).
4. Глуховець К. М. Адміністративна правотворчість в діяльності публічної адміністрації: сутнісна характеристика. *Електронне наукове видання «Аналітико-порівняльне правознавство»*. Розділ 7. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право*. 2022. № 4. С. 191–194. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267548/263371>
5. Дубас В. М. Ефективність як інструмент виміру правотворчості та її політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. № 84. С. 65–70. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/10.pdf>
6. Купіна Л. Ф. Соціальна ефективність права. Тринадцять юридичні читання. *Українська державність: кризь призму часу (до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.): матеріали міжнародної наукової конференції, 24–25 травня 2018 року*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 191–193.
7. Навроцька Ю. О. Тлумачення права як зміст інтерпретаційної діяльності: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 72. С. 223–230. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/39.pdf>
8. Тернавська В. М. Правозастосування як форма реалізації конституційно-правової політики України. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 92–91. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/459/411>

References

1. Antoshkina V. O. Sposoby tлумachennia prava ta yikhnia rol u pravozastosovni praktysii. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Seriiia «Teoriiia derzhavy i prava»*. 2020. № 5. S. 181–186. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/33.pdf>
2. Balynska O. M. Problemy tлумachennia pravovykh norm: navch. posib. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 2021. 392 s. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4092/1/ProblTlumPRAVnorm_Balyn.pdf
3. Volokhov O. S. Okremi pidkhody do vyznachennia poniatia efektyvnosti pravovykh norm. *Publichne pravo*. 2023. № 2 (50). S. 109–116. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/50/12.pdf> (data zvernennia: 28.01.2025).
4. Hlukhoveia K. M. Administratyvna pravotvorchist v diialnosti publichnoi administratsii: sutnisna kharakterystyka. *Elektronne naukovye vydannia «Analitiko-porivnialne pravoznavstvo»*. Rozdil 7. *Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo*. 2022. № 4. S. 191–194. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267548/263371>
5. Dubas V. M. Efektyvnist yak instrument vymiru pravotvorchosti ta yii polityky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. 2024. № 84. S. 65–70. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/10.pdf>
6. Kupina L. F. Sotsialna efektyvnist prava. Trynadtsiati yurydychni chytannia. *Ukrainska derzhavnist: kriz pryzmu chasu (do 100-richchia Ukrainskoi natsionalno-demokratychnoi revoliutsii 1917–1921 rr.): materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 24–25 travnia 2018 roku*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. S. 191–193.
7. Navrotska Yu. O. Tлумachennia prava yak zmist interpretatsiinoi diialnosti: zahalnoteoretychna kharakterystyka. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. 2022. № 72. S. 223–230. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/39.pdf>
8. Ternavska V. M. Pravozastosuvannia yak forma realizatsii konstytutsiino-pravovoi poiltyky Ukrainy. *Nove ukrainske pravo*. 2023. № 2. S. 92–91. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/459/411>

Пендюра М. М., Вадімов А. П. Особливості прояву соціальної ефективності законодавства у правотворчості, правореалізації та тлумаченні правових норм

У статті досліджено особливості прояву соціальної ефективності законодавства в основних напрямках функціонування правової системи: правотворчості, правореалізації та тлумаченні правових норм. Автори акцентують увагу на тому, що соціальна ефективність нормативно-правових актів є важливим критерієм

оцінки якості права, відображаючи ступінь відповідності законодавства реальним суспільним потребам і очікуванням. У процесі правотворчості ефективність проявляється через здатність законодавця передбачати наслідки прийняття правових норм та їх адаптивність до соціальних змін. При реалізації права важливою є здатність норм забезпечувати належну поведінку суб'єктів правовідносин, знижувати рівень правопорушень, сприяти правовій стабільності. У процесі тлумачення соціальна ефективність виявляється через здатність роз'яснення змісту правових норм сприяти їх правильному, справедливому та послідовному застосуванню. Автори підкреслюють необхідність комплексного підходу до оцінки ефективності, з урахуванням правових, соціальних, морально-етичних та практичних чинників. Дослідження підкреслює важливість інтеграції соціальних і правових підходів для вдосконалення законодавства та зміцнення правової держави в умовах сучасних викликів. Запропоновано рекомендації щодо підвищення соціальної ефективності законодавства на кожному з розглянутих етапів.

Ключові слова: соціальна ефективність, законодавство, правотворчість, реалізація права, тлумачення правових норм, якість права, правова система, нормативно-правовий акт, правозастосування, юридична техніка, соціальна справедливість.

Pendiura M. M., Vadimov A. P. Peculiarities of manifestation of social effectiveness of legislation in lawmaking, law implementation and interpretation of legal norms

This article presents a comprehensive analysis of the phenomenon of social effectiveness of legislation, focusing on its manifestation in the three fundamental components of the legal process: law-making, implementation of law, and interpretation of legal norms. The authors argue that social effectiveness is not merely a theoretical or supplementary characteristic of legislation, but a central indicator of the quality and viability of legal norms within a democratic society. Socially effective laws are those that reflect and meet real societal needs, values, and expectations, contributing to the achievement of public goals, social harmony, and the proper functioning of legal institutions.

In the sphere of law-making, the article emphasizes the legislator's responsibility to foresee the legal and social consequences of normative acts. Social effectiveness at this stage involves the ability to formulate laws that are clear, coherent, feasible, and adaptable to changing social conditions. This includes the consideration of empirical data, public consultations, and the inclusion of mechanisms for monitoring and revising laws as needed. A socially effective legislative process is also one that promotes inclusivity, transparency, and legitimacy in the eyes of the population.

During the implementation phase, the effectiveness of legal norms is assessed based on their capacity to shape and regulate social behavior in accordance with legal principles and public interest. Socially effective implementation presupposes not only the formal application of legal norms but also their internalization by the subjects of law-citizens, institutions, and public authorities. Indicators of success at this stage include a reduction in legal violations, increased compliance with the law, trust in the legal system, and a sense of legal security among the population.

In terms of interpretation, the article explores how the social effectiveness of legal norms depends on the ability of interpreters-judges, legal scholars, practitioners-to uncover and apply the normative content of legislation in a way that promotes justice, consistency, and practical relevance. Proper interpretation should reconcile the letter of the law with its spirit and ensure that legal decisions reflect current social realities and evolving public values.

The authors propose a set of recommendations aimed at improving the responsiveness, legitimacy, and impact of legal norms at each stage of the legal cycle. These include strengthening law-making, improving legal education and communication, enhancing institutional capacity for legal enforcement, and developing flexible methodologies for interpreting and updating legal provisions in response to social change.

Key words: social efficiency, legislation, lawmaking, implementation of law, interpretation of legal norms, quality of law, legal system, regulatory act, law enforcement, legal technique, social justice.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-275-280